

OSMANLI LIBERAL DÜŞÜNCESİ ULUM-I İKTİSADİYE VE İÇTİMAİYE MECMUASI: SEÇKİNCİ BİR DEVLET ANLAYIŞININ TEMELLERİ

Atila Doğan ve Haluk Alkan (2010),
İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
175 sayfa, ISBN: 9786053991489

Atila Doğan ve Haluk Alkan eserlerinde 28 Aralık 1908 ile 14 Mart 1911 tarihleri arasında 27 sayı yayınlanan *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*'nı (UİİM) incelemiştir. Kitabın giriş bölümünde yazarlar, “genel bir yaklaşım olarak UİİM[nin] Türkiye’deki ilk liberal dergi olarak nitelendiril[diğini]” belirtmektedir. Onlara göre bu konudaki yorumlarda, derginin kurucu üç isminden biri olan Mehmed Cavid Bey’in “genellikle teorik anlamda ve ağırlıklı olarak ekonomi alanında liberalizmi” savunduğu yazılarının önemli bir payı vardır. Bununla beraber Doğan ve Alkan, derginin diğer iki kurucusu olan Ahmed Şuayb ile Rıza Tevfik Beylerin yazılarında ileri sürdükleri düşüncelerin tam anlamıyla liberal olduğunu söylemenin “oldukça genellemeci bir yaklaşım” olacağı kanısındadır. Esasen Doğan ve Alkan’a göre “Mehmed Cavid Bey’in liberalizmi, yazılarında daha çok ekonomik konulara ağırlık vermesi ile ilgilidir. Buna karşılık Ahmed Şuayb ve özellikle Rıza Tevfik, daha çok toplum ve siyaset üzerinde durmuşlardır” (Doğan ve Alkan, 2010: 3-4).

Doğan ve Alkan, dergide dile getirilen görüşlerin, dayandığı iktisadi düşünceler çerçevesinde değil, “ileri sürülen fikirlerin arka planındaki düşünsel birikim ve dönemin siyasal koşulları ışığında” toplum ve siyasete ilişkin düşünceleri çerçevesinde ele alınmasının daha açıklayıcı bir analiz yapılmasına yardımcı olacağını düşünmektedir (Doğan ve Alkan, 2010: 4). Söz konusu yorum, yazarların UİİM’i incelerken bir bakıma nasıl bir yol izlediklerini ve bu çerçevede incelemeye konu olan malzeme üzerinde nasıl bir tasarrufta bulduklarını da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda yazarlar, UİİM açısından

ekonomik konulara dair görüşlerin değil, toplum ve siyasete ilişkin görüşlerin ele alınması gerektiğinden hareketle, ekonomik meseleler hakkındaki makaleleri araştırmanın dışında bırakmıştır. Bunun bir sonucu olarak kurucular arasında yer alan Mehmed Cavid Bey'in dergide yayınladığı söylenen yirmi yedi makalesinden yalnızca birinin eserde ele alındığı görülmektedir.

Kitap açısından dikkat çekici bir husus da UIİM'nin "dönemin siyasi koşulları ışığında" analiz edilmesinin daha açıklayıcı olacağı vurgulanmış olmasına rağmen, eserin ana metninde buna ilişkin bir çabanın olmamasıdır. Yalnızca giriş bölümü içinde üç buçuk sayfalık "Siyasal Arka Plan" başlıklı kısımda bu konuya değinilmiştir. Yazarlar, UIİM'in yayımlandığı dönemin, Joseph La Palombara ve Myron Weiner'in "meşruiyet bunalımı" kavramı ile açıklanabileceğini düşünmektedir. Buna göre, bir ülkede yerleşik otorite ilişkilerinin çözülmeye başlamasıyla toplumda alternatif otorite arayışlarının ve buna bağlı olarak siyasi örgütlenmelerin, yayınların artması ve siyasi mücadelenin merkezi bir önem kazanması olarak tanımladıkları böyle bir bunalım, İkinci Meşrutiyet sonrasındaki siyasi ortama egemen olmuştur. Yazarlara göre bu dönemde ortaya çıkan otorite boşluğunun kimin tarafından doldurulacağı belirsizdi. Bu çerçevede "bir yanda yaşanan siyasi farklılaşma ve arayışlar, bunun doğurduğu ve farklı toplumsal kesimlerin talepleri ile şekillenen örgütlenmeler ve heterojen meclis yapısı[nın] diğer yanda Meşrutiyet'i, seçkin-Batılı bir perspektif içinde yorumlamaya çalışan Osmanlı aydını[nın]" bulunduğu bir ikilem, UIİM'in yayın hayatına başladığı dönemin siyasi arka planını belirliyordu (Doğan ve Alkan, 2010: 12-15). Yazarlar siyasi koşullara dair böyle bir varsayımda bulunmuş olmalarına rağmen UIİM'de yayınlanan makalelerden kendilerince önemli olanlarını incelerken, bunların ne tür siyasi gelişmelerin etkisiyle kaleme alınmış olabileceğine dair sonuç bölümündeki birkaç paragraf dışında neredeyse hiçbir veri, tespit veya yorum sunmamaktadır. Hatta en azından sözünü ettikleri meşruiyet bunalımının, UIİM'in yazarlarında nasıl bir ruh hâli yarattığını ve bunun makalelerdeki yansımalarının neler olduğunu belirlemeye yönelik bir çaba da eserde söz konusu edilmemiştir.

Doğan ve Alkan'ın bizzat dile getirdikleri siyasi koşulların dikkate alınması gerekliliği, metin içinde unutulurken, bir başka önemli unsur olarak işaret ettikleri "ileri sürülen fikirlerin arka planındaki düşünsel birikim" aynı şekilde göz ardı edilmemiştir. Bu çerçevede öncelikle yazarlar, UIİM'in kurucuları tarafından kaleme alınmış olan programını incelemiştir. Buna göre, derginin adına uygun olarak iki kısım halinde düzenlenen programın, Mehmed Cavid Bey'in etkisinin sezildiği iktisat bilimi ile ilgili ilk kısmında iktisadi liberalizm söylemi baskındır. Bununla birlikte Doğan ve Alkan, iktisadi liberalizmden o dönemde ne anlaşıldığına pek fazla değinmemiş, derginin programının iktisadi boyutu bakımından liberalizmi baskın kılan öğelere kayda

değer bir yer vermemiştir. Kuvvetle muhtemel bu tavır, esasen derginin toplum ve siyaset hakkındaki makalelerinin inceleniyor olmasıyla bağlantılıdır.

Söz konusu tercih doğrultusunda yazarlar, programın daha kısa ama ilgilendikleri konu itibarıyla daha önemli olan ikinci kısım ile ilgili olarak kurucuların, “August Comte ve Le Play’in toplum bilimi konusunda kurdukları ekollerin son dönemde oldukça ilerlediğini ve artık hemen her konu ve soruna müşfik bir eğitim yöntemi ile müdahale edilebilecek konuma geldiği[ne]” dair yorumlarına dikkat çekmektedir. Buradan hareketle yazarlar, UİİM’in düşünsel arka planının “Le Play ekolü, Comte pozitivismi, Spencer evrimciliği ve organizmacılık, J.S. Mill tarafından dile getirilen, parlamenter sisteme karşı kuşkucu liberal yaklaşım” olarak ifade ettikleri dört kaynağa dayandığını öne sürmektedir. Bu bağlamda söz konusu kaynakların ortak yönünün “sosyal olay ve kurumların bilimsel bir metot ile anlaşılabilirliğini savunmaları, Fransız İhtilali’nin doğurduğu karmaşaya karşı istikrarın yeniden oluşturulması anlayışında olmaları ve kısmen ya da tamamen doğa bilimlerinde geliştirilen yöntemleri sosyal alana uygulanmasına sıcak bakmaları” olduğu tespitini yapmaktadır (Doğan ve Alkan, 2010: 7-8). Söz konusu kaynakları kısaca özetleyen yazarlar, yapmış oldukları çalışmanın “UİİM’in siyasal kültürümüz üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir çabanın ürünü” olduğunu ve bu amaç doğrultusunda kitabın iki bölüm olarak tasarlandığını belirtmektedir. Buna göre kitabın birinci bölümde UİİM’ye hâkim olduğu düşünülen toplum düşüncesi ve bu çerçevede dergi yazarları tarafından ele alınan ortak kavramlar üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümdeyse, UİİM çevresinin siyaset ve devlete ilişkin düşünceleri incelenmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede yazarlar, “ilk bölümde UİİM çevresinin siyaset, devlet ve toplum ilişkilerine yönelik olarak ileri sürdükleri düşüncelerin anlaşılmasında açıklayıcı olacak, bütün yazarlarca kullanılan bazı anahtar kavramlar üzerinde” durulacağını belirtmektedir (Doğan ve Alkan, 2010: 15, 20). Yazarların bu ifadeleri, ele aldıkları konu bağlamında inceledikleri malzemeyle ilgili olarak ikili bir ayrıma gittiklerini göstermektedir. Bu çerçevede birinci bölümde UİİM yazarlarındaki toplum düşüncesine ilişkin anahtar kavramları ortaya koymak için kullanılan makaleler, ikinci bölümün daha iyi anlaşılması amacı doğrultusunda bir değer taşımaktadır. Dolayısıyla UİİM’de siyaset ve devlet üzerine dile getirilen düşünceler hakkındaki ikinci bölüm, yazarlar açısından daha önemli görülmektedir.

Yazarlar ilk bölümde belli anahtar kavramlar belirleyerek, bu kavramlara değinen makaleleri kimi yerlerde hayli geniş alıntılara da başvurarak ayrı başlıklar altında özetlemiştir. Ayrıca söz konusu kavramların UİİM yazarlarının düşünce dünyasında ne ifade ettiğini yorumlanmaya çalışılmıştır. Her ne kadar izledikleri bu yol makul görülse de belirledikleri anahtar kavramları ele alış şekilleri sorunlar barındırmaktadır. Bir kere Doğan ve

Alkan, “bütün yazarlarca kullanılan” anahtar kavramlar üzerinde durduklarını ifade etmelerine rağmen, çoğu durumda bir başlık altında tek bir yazarın görüşlerine yer vermektedir. Örnek vermek gerekirse, “Ruh, Bilinç ve Düşünce Yeteneğinin Biyolojik Temelleri” başlıklı bölümde Doğan ve Alkan, UIİM’de dile getirilen “organizmacı toplum görüşünün bir yansıması olarak, biyolojik-toplumsal temelde açıklanmaya çalışılan” kavram gruplarından birinin de “ruh, bilinç ve düşünce” olduğunu öne sürmektedir. “Bu kavramların organizmacı bir bakış açısıyla açıklanma çabası, özellikle Sâtî¹ tarafından kaleme alınan makalelerde görülmektedir” denilerek söz konusu yazarın aynı başlığı taşıyan iki makalesi arka arkaya kısmen özetlenerek yorumlanmaktadır. Söz konusu kavramların “organizmacı bir bakış açısıyla açıklanma çabası[nın]”, Sâtî kadar açık bir şekilde ele alınmamış olsa bile, derginin diğer yazarlarının makalelerinde ne şekilde görüldüğüne dair hiçbir veri sunulmamaktadır (Doğan ve Alkan, 2010: 53-61). Ayrıca ele alınan makalelerin aynı ismi taşıması, (her ne kadar Doğan ve Alkan bununla ilgili bir bilgi vermese de) gerçekte tek bir makalenin olduğu ve onun ikiye bölünerek dergide yayımlandığını göstermektedir. Dolayısıyla tek bir makaleye dayanılarak yapılan bir yorum söz konusudur. Bu da Doğan ve Alkan’ın “bütün yazarlarca kullanılan” anahtar kavramlar olarak sunduğu başlıkların en azından bir kısmının, böyle olmak yerine yalnızca tek bir yazarın tek bir makalesinde işlediği temalardan biri olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Yazarların söz konusu tutumu, eser açısından istisnai bir durumu da teşkil etmemektedir. Bu bağlamda birinci bölüme bakıldığında, ya tek bir yazarın bir iki makalesinin özetlenip yorumlandığı yahut bir yazarın makalesinin kısmi özetinin ardından ikici bir yazarın makalesinin kısmi özetine geçilip araya ve/veya sona yorumlar serpiştirildiği görülmektedir. Bu yöntem ise Doğan ve Alkan tarafından anahtar kavram olarak tanımlanan unsurların gerçekte tüm UIİM çevresini ne kadar kapsadığına dair anlamlı bir görünüm sunmamakta, her ne kadar içerik olarak birtakım birbirini tamamlayan tespitler bulunsa da genel olarak yapılan analizleri en azından kısmen havada bırakmaktadır. Buradan hareketle bu tür bir çalışmada, Doğan ve Alkan’ın yaptığı gibi çok sayıda anahtar kavram belirleyerek, bunların yalnızca bir iki makalede açıkça var olduğu görünen izdüşümlerine odaklanmak yerine birkaç kapsayıcı ana tema saptayıp bunların farklı yazarlarca nasıl işlendiğini çok sayıda makaleyi içerecek şekilde incelemeye çalışmanın somut ve anlamlı bir analiz için çok daha etkili bir yöntem olacağını belirtmek gerekir.

1 Sâtî, dergide kullanılan bir tür mahlas olmalıdır. Ancak kitapta böyle olup olmadığına ve eğer öyleyse bu kişinin gerçekte kim olduğuna dair bir bilgi verilmemektedir.

Kitabın her iki ana bölüm açısından dikkat çekilmesi gereken önemli bir sorun, yazarların söz konusu eserle ilgili olarak okuyucuya verdikleri asıl vaadin hakkıyla yerine getirilmemiş olmasıdır. Daha önce söz edildiği gibi, Doğan ve Alkan çalışmalarının “UIİM’nin siyasal kültürümüz üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir çabanın ürünü” olduğunu ifade etmektedir. Yazarlar, UIİM çevresinin düşünce dünyasında etkili olduğu görülen “biyolojik hayata bağlı, ondan kaynaklanan toplumsal kanunların insan davranışlarının belirleyicisi olduğu görüşü”, “toplumu organizmacı bir bakış açısı ile değerlendirme”, “devrimci siyasal akımlara, ani siyasal değişimlere karşı, tedrici bir değişimden yana olma” ve “seçkinci bir liderlik anlayışına sahip bulunma” gibi temaları belirleyebilmiştir (Doğan ve Alkan, 2010: 45, 77, 81). Söz konusu temaların hepsi veya bir kısmı daha sonraki dönemlerde de çeşitli siyasi akımlar yahut figürler tarafından dile getirilmiştir. Bu nedenle metin içinde söz konusu temalar incelenirken, daha sonraki dönemde bunların ne tür farklı şekillerde ele alındığına dair örnekler sunulabilseydi, görünen o ki çok daha yetkin bir eser ortaya çıkabilirdi. Sonuç bölümünde Doğan ve Alkan, “UIİM yazarlarının savunmuş oldukları düşünceler[in], siyasal kültürümüz üzerinde önemli izler bırak[tığı]nı; buna karşılık onların seçkinci siyaset anlayışları[nın] ve devlet ideallerinin Cumhuriyet Türkiye’sine yansımaları[nın] yeterince incelenmemiş ya da göz ardı edilmiş” olduğunu öne sürmektedir (Doğan ve Alkan, 2010:161). Eğer yazarların bu varsayımı doğru ise kendileri de çalışmalarında söz konusu izlere dair somut hemen hiçbir örnek sunmamaları nedeniyle mevcut eksikliği giderememiştir. Aynı zamanda somut verilerin yokluğu, UIİM yazarlarının görüşleri Cumhuriyet Türkiye’sinin siyasal kültürünü etkiledi mi yoksa arada yalnızca benzerlikler, ortak temalar ve kaygıların mı bulunduğu sorusunu da cevapsız bırakmaktadır.

Son kerte de Doğan ve Alkan’ın çalışmasının her iki bölümünde de dergiden çalışma için seçilen makalelerin, “özet-alıntı-özet-yorum” şeklinde tanımlanabilecek bir şekilde birbirinin peşi sıra aktarıldığı, aktarılmış olan bir makaleye eserin geri kalanında bir daha atıfta bulunulmadığı ve başka bir konu başlığı altında yer verilmediği, bu bakımdan çalışmanın ana gövdesinin birbirine eklenmiş makale özetleri görünümünde olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra çoğu kez bir-iki makaleye dayanarak derginin bütün yazarlarının ilgili konudaki görüşlerine dair derinlikli bir analiz yapılmaya çalışılması, ele alınan malzemeye ilişkin gereğinden fazla seçmeci (görmek istediği unsurları birkaç yerde bulup ön plana çıkaran) bir tavrın takınılması olabileceği izlenimini vermektedir.

Arş. Gör. Dr. Çağdaş Görücü

Adnan Menderes Üniversitesi
Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi